

FERENCZI IMRE

Néprajzkutatás és táj kutatás

Nemrégiben jelent meg magyar fordításban Cocchiara palermói professzornak, a neves olasz tudósnek *Az európai folklór története* c. összefoglaló munkája (Budapest, 1962.), amely széles látókörrrel világítja meg, hogy milyen eszmei és gyakorlati indítékok játszottak közre Európában a népi műveltség, elsősorban a folklór (a népi tudás, a színhagyomány) iránti érdeklődés megszüntetésében, s hogy milyen széles skálájú tudománnyá terebélyesedett a romantika eszmetársainak, főképpen Herdernek és a Grimm testvéreknek programja és heroikus erőfeszítései következtében. Manapság már nyugodtan beszélhetünk a néprajzi kutatás múltjáról nemcsak európai, hanem hazai tekintetben is, mint azt *Ortutay Gyulán*ak a különböző szakfolyóiratokban és az említett összefoglaló munka függelékeként közölt újabb áttekintése mutatja. Az anyagi kultúra (tárgyi kultúra) kutatása terén sem rosszabb a helyzet, egyszóval tekintélynek örvendő tudományág a néprajz mind a tágabb európai, mind a szűkebb hazai viszonylatban. Olyannyira megnőtt a nép anyagi és szellemi műveltségét leíró és értelmező tapasztalat, hogy hovatovább csak a kutatók legjobbjai képesek az eredményeket magukba szívni és felhasználni. Pedig az az igény, hogy a néprajzos a hazai, az európai, sőt még tovább az etnológiai vizsgálatok tapasztalatait megismerje és hasznosítsa, nem valami extrém követelmény, hanem a tárgyból, a kultúra életének (táji és történeti kifejeződése, mozgása, kultúrák kölcsönhatása, progresszív és regresszív tendenciái stb.) megismerésében rejlő bonyolult problémákból következik.

A kultúrák földrajzi elkülönülése, illetőleg sajátos kifejeződése és történeti rétegződése két alapvető kérdést állít a középpontba: egyrészt azt, hogy milyen törvényszerűségek szerint formálódik a kultúra egy meghatározott időbeli és térbeli egységben, másrészt, hogy miképpen érvényesül a kontinuitás az egymást váltó műveltségi szisztémákban. Ma ismét az evolúciós felfogás térhódításának vagyunk tanúi, amely szerint a megszámlálhatatlan ellentmondás ellenére is a kultúrában progresszív haladás érvényesül. Az új evolúciós nézőpont azonban már tudomásul vette, hogy az évezredek és a kontinensek méretében jelentkező törvényszerűségek alkalmatlanná tették a természettudományos (biológiai) fejlődésképlet átültetését a kultúra életére, azt, hogy egyáltalán óvakodni kell a teoretikusok (etnológusok, kultúrfilozófusok) fejében fogant tetszetős sémák afféle alkalmazásától, amely nagyvonalúan figyelmen kívül hagyja a megvizsgálandó kultúra sajátos helyzetét a történelmi, társadalmi és földrajzi milióban. A néprajzi és etnológiai módszerek revíziójának az időszaka a mienk, az a törekvés hatja át, hogy gátat vessen a kulturális jelenségek (műveltségi javak és műveltségi szisztémák) terjedéséről valott különféle felfogások sematikus alkalmazásának, jelesen az egy pontból történő szétterjedés (diffúzió) eltúlzásának, hogy eloszlassa az Elementargedanke (térben és időben egymástól függetlenül kipattant eszmék, megoldások) elmélet mindenhatóságába vetett hitet, hogy lenyesege a vándorlásteória (kulturális javak vándorlason alapuló terjedése) torz kinövéseit, s ez még nem a teljes felsorolás, ami természetesen nem jelenti azt, hogy negligálja ezeknek az elméleteknek a jogosultságát a kultúrák vizsgálatában.

Az európai néprajzkutatás sokat tanult az „egyszerű” kultúrák vizsgálóinak

eredményeiből, felismerte, hogy a népességi és politikai határok nem jelentenek akadályt a műveltségi elemek terjedésében, s azt is meglátta, hogy a történelmi népek is megőrizték az osztálytársadalmat megelőző korok számos kulturális elemét. Nyilvánvalóan mások a kultúra relációi az európai nemzeteknél, mert az eltérő történeti fejlődésnek és a tagozódott társadalomnak szükségszerű következménye az, hogy a szemléletmód gyorsabban megváltozik. Nagyobb történeti és területi összefüggésben a feudalizmus közös vonásai adtak alapot ahhoz, hogy egy új tudományág, amely az élő kultúrában a múlt történeti, vallási, költészeti stb. maradványait kereste, elsősorban az archaikus maradványok hűségesebb őrzőjét, a paraszti civilizációt vette célpontba. A romantikusok eszméin nevelkedő és a nemzeti önállóság útját egyengető XIX. századi értelmiség (írók, tudósok, pedagógusok) megragadta azt a gondolatot, hogy gazdag és értékes költészet él a „műveletlen” nép ajkán, ami esztétikai szempontból vetekszik a „műveltek” alkotásaival. Egy évszázad társadalmi változása azonban tisztázott egy sereg félreértést, így hogy a népköltészet a feudalizmus talajából sarjadt műveltségi produktum, hogy az osztatlan nép történeti elközelése illúzió, hogy a különböző műveltségi szintek mindenkor kapcsolatban állottak egymással. Az is nyilvánvaló lett, hogy az első néposztály nemcsak a műveltek asztaláról lehullott morzsák birtokosa, mint a gesunkenes Kulturgut elmélete bizonygatta. A népköltészet iránti érdeklődés és a szervezett formában megindult néprajzkutatás hosszú ideig magán viselte az előzményekből fakadó ellentmondásos nézőpontokat. A kutatás története világosan mutatja, hogy a romantikus néplátás, a nacionalista vetélkedés, az elnyomást szolgáló ideológia nyoma mind visszatükröződnek a gyűjtési programokban, a közzétett tanulmányokban. De a pozitívumok nem évültek el, jelesen az, hogy az elnyomottak mindenkor megteremtették a maguk kultúráját, megőrizték rengeteg archaikus vonást, a történelmi, társadalmi és költészeti múlt gazdag tárházát. Ebből az örökségből indul ki a mai néprajzkutatás, amikor az ösközöségi és osztályokon nyugvó társadalmak történeti etapjait segít megvilágítani, amikor a kultúra és az emberi szellemi tevékenység eltérő formáit magyarázza a homályosan kitetsző vagy világosan kivehető evolúciós folyamatban.

Az elmondottakból következően a mai hazai néprajzkutatás célkitűzései meg lehetőségen sokrétűek, mert az írásos (történeti, gazdasági, irodalmi stb.) forrásokat pótolandó, illetőleg kiegészítendő elsősorban a recens (a mai életformában és műveltségben megtalálható) adatok alapján egy meghatározott ponton (falu, község), egy regionális (táj, etnikum) területen, továbbá országos, sőt szélesebb földrajzi összefüggésben vizsgálja és magyarázza az anyagi és szellemi kultúra jelenségeinek, konkrét (tárgyi) formáinak geneziséjét, múltját és jelenét, történelmi és társadalmi kapcsolatait. Ha meggondoljuk, hogy az anyagi kultúra felöleli a letűnt évszázadok emberének létfenntartását biztosító halászat, vadászat, gazdálkodás, lakás, viselet, táplálkozás, közlekedés összes megjelenési formáját, s ez még korántsem teljes tematika, vagy hogy a szellemi kultúrába beletartozik a vallási, szokásjellegű és sok más tudatformának, továbbá a költészeti produktumoknak széles skálája, azal a variációmeggel, ahogyan az egyes ember, egy táj, egy népközösség népe megformálta és kifejezte életét a kultúra által, akkor megértjük a néprajzkutatás nagyon is fontos jelentőségét a történeti, művelődéstörténeti stúdiumok sorában. Természetesen nem egyedül végzi ezt a sokrétű kutatómunkát, megszorítással élve azt mondhatjuk, hogy elsősorban a múlttal kontinuitásban levő paraszti kultúrák tanulmányozásával járul hozzá a történelem mélyebb megismeréséhez.

A kutatás mai állása, a közel százéves szervezett gyűjtőmunka eredménye folytán a néprajzkutatóra sokoldalú feladat és nagyobb felelősség hárul. Ebből a felismerésből sarjadt az a törekvés, hogy a szakmai erők helyes koordinálásával az ország minden területén dolgozzanak néprajzkutatók, továbbá, hogy a szakemberek irányításával az önkéntes gyűjtők (pedagógusok, tisztviselők, sőt újabban tsz-tagok) megbízható feljegyzésekkel támogassák a szaktudományt.

Még szűkebbre vonva a kört, lássuk, hogy milyen problémákat vet föl egy tájnak, s abba beletartozóan egy megyének (Csongrád) a néprajzi vizsgálata. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy írásunk jellege és célkitűzése felment a hivatalos kötelezettsége alól, annál is inkább, mert a téma részletesebb kidolgozására külön is sort kerítünk. Első és egyik legfontosabb probléma, hogy meghatározzuk azokat a műveltségi összetevőket, amelyek mint domináns jegyek jellemzők a tájra. Mindenkinél van bizonyos ismerete ahhoz, hogy a *különösen* jellemző foglalkozási, viseleti vagy folklór-jelenségeket (pl. szokás) észrevegye. Ebből következik,

hogy egy táj (vidék) jellegzetességeit általában ezekkel a különös vonásokkal azonosítják. Csakhogy pl. egy ma jelentős és jellemző foglalkozási ág, mint a Szeged vidéki paprikatermelés, a tápai gyékényfeldolgozás nem volt mindig ilyen népszerű. Így azután a *különös* ismérvek történetileg korlátozódnak a mélysége, mert korábban csupán egyike, sőt jelentéktelen vagy éppen ismeretlen (pl. a paprika) része volt a tájon ismert és gyakorolt termelő, illetőleg feldolgozó tevékenységnek. A példák szaporítása nélkül is evidenssé válik, hogy a különös ismérvek akárhány-szor csak egy bizonyos időegységben (évtized, évszázad) játszanak kiemelkedő szerepet a táji kultúra megítélésében. De nézzük meg közelebbről a tápai gyékény-szörös súlyát a megélhetési források sorában. Azonnal kitűnik, hogy mellette aligha kisebbitő szerepe volt és van a földművelésnek, az állattartásnak és halászatnak. Mindez rávilágít arra, hogy az általános összefüggésben az egyes termelési ágak s az általa kifejeződő kulturális jelenségek helyzete és súlya megváltozik. Az élet más területéről véve példát, maradjunk — mondjuk — a karácsonyi szokásoknál. Korábban igen jellemző megnyilvánulási forma volt a betlehemezés, ma viszont eltűnőben levő szokás, különösen a gyorsabban átalakuló községekben; ugyanakkor pl. a század elején még ismeretlen volt a fenyőfadiszítás, napjainkban pedig általánosan elterjedt, hovatovább hagyományos velejárója a karácsonyi ünnepnek. A túlzó általánosításoknak a hagyomány egészét érintő megnyilvánulása az, amely szerint a néphagyományok elpusztulása csak idő kérdése. Ugyanekkor tanúi vagyunk egy sereg értelmében és formájában megváltozott, de a múlttal összefüggést mutató tradíciónak (pl. a szilveszteri túlkölés, tsz-lakodalom stb.) népszerűségének. A nagy társadalmi átalakulás mindenestre megnehezíti a hagyomány sorsát érintő kérdésekben a tisztánlátást. Magam voltam tanúja a közelmúltban annak, hogy szilveszter este a suhancok az ostorpatogató, zajongó hagyományos falujárást megszervezték, s a városba érve az egyre divatosabbá váló zenében hallgathattam. Két, gyökerében azonos, de formájában és funkciójában csupán hasonló szokásnak lehettem a szemlélője. Mindez arra int, hogy az *átalakulás* szót nem lehet fölcserélni minden további nélkül a *pusztulás* szóval. Kétségtelen, hogy a nagyfokú szelektálás folyamatába léptünk, s hogy a rostálás nem egyformán érvényesül a hagyomány területén. Azt is érdemes figyelembe venni, hogy nem az első és nem is az utolsó nagy hullámerése ez kultúránknak: a folyamatot a kapitalizálódás indította meg, a mai fejlődés csupán meggyorsította. Szinkretizmus tanúi vagyunk, amely sajátosan új körülmények között játszódik le, s aligha tennénk helyesen, ha felületes jóslásokba bocsátkoznánk arra nézve, hogy a változás és a kiegyenlítés milyen eredménnyel végződik.

Visszatérve az előbbi gondolatmenethez, lényegében azzal a nagy feladattal kell megbirkóznunk, hogy megkeressük a *különös* (egyedi) és az *általános* vonások szerepét a táji kultúrában, pontosabban azt, hogy megbízható adattömeg álljon rendelkezésünkre egy bizonyos terület paraszti műveltségének jellemzésére. A néprajzi kutatás módszertani tapasztalatait tekintetbe véve az egyik megoldási lehetőség, hogy az eddigi eredményeket felmérjük, gondosan mérlegeljük, és ennek alapján válasszunk kiindulópontokat (helységeket), ahol egy meghatározott időegységben (száz vagy ötven év) fölmérjük a paraszti életmódhoz szervesen kapcsolódott műveltség fontos témaköreit, mint pl. az agrotechnikai megoldások, határhasználati, állattartási módok, családsszervezeti tanulságok, szokások és így tovább, mint azt a készülő Magyar Néprajzi Atlasz országos méretben megvalósítani igyekszik. Arra is történt már kezdeményezés, hogy egy témakör (népi gyógymódok) megyei kataszterét (Szolnok) elkészítsék, s ezzel az országos felmérést elmélyítsék és finomabbá tegyék. De ezen túlmenően egy megye témafelmérése igen alkalmas eszköz arra nézve, hogy a műveltségi elemek történeti rétegződésébe is bepillantassunk. Mi abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy *Bálint Sándor* professzor nagyszabású monografikus feldolgozásai, eddigi eredményei (*Szegedi Szótár* I–II. A szegedi paprika stb.) és a most készülő corpus (A szegedi táj néprajzi monográfiája) révén hatalmas anyag birtokosává lehettünk. Ez a tájért vállalt példa nélküli munka szervesen kapcsolódik ahhoz az előzményhez, amit *Kálmány Lajos* a folklór terén végzett, s másfelől ahhoz a munkához, amit a közelmúltban Csongrád megye más néprajzi kutatói (*Kiss Lajos, Katona Imre, Juhász Antal, Szabó Ferenc* stb.) produkáltak. Mindemellett úgy vélem, hogy a szervezeti gyűjtésnek, a tervszerű kutatómunkának a feladata nem csökkent, sőt további kezdeményezéseket sürget. A néprajz mai helyzetéből kiindulva, az eddigi eredményekre építve a következőkben látom a táji kutatás legfontosabb feladatait: szélesíteni az együttműködést a

megye területén dolgozó néprajzi szakemberek között, mélyebb kapcsolatot teremteni a szomszédos megyék kutatóival, útmutatást nyújtani a területünkön dolgozó társadalmi gyűjtőknek. A cél az, hogy összefogjunk a megoldandó közös feladatok megvalósítása érdekében. A szervezési munkák között is különleges hely illeti meg a déli és a délkeleti interetnikus (magyar—délsláv, magyar—román) kapcsolatokról következően a nemzetközi együttműködés szélesítését személyi és munkatervi vonatkozásokban egyaránt. Az összefogás gyümölcsözően előmozdíthatja egy-egy téma (pl. építkezésforma, török vonatkozású néphagyomány) szélesebb körű felderését.

Az itt körvonalazott munka azonban csupán egyik szakasza a távolabbi célkitűzéseknek, elsősorban az anyaggyűjtést teszi szervezettebbé és elmélyültebbé. A paraszti kultúra táji feltérképezésével párhuzamosan az eddiginél nagyobb súlyt kell helyezni a monografikus (egy község) vizsgálatra, továbbá az összehasonlító kutatásra, amely a kulturális elemek széles körben való elhelyezésével segít megérteni az összefüggéseket és a táji eltéréseket. Mindezek mellett a sor végén ott áll a stúdiumunk lényegét tevő feladat, a műveltségi elemek, a kulturális komplexumok genezisének felderítése. A néprajzi kutatás sokrétűségét tekintve számolnunk kell azzal az igénnyel, hogy az életmód és a kultúra változása eredményeképpen a műveltségi elemek funkcióját külön is vizsgálat tárgyává tegyük. A már említett változási folyamat ugyanis azt bizonyítja, hogy a hagyományos népi műveltségnek számos eleme beépül a mai össznépi kultúrába. Az alkalmazkodás és az újrakeletkezés leggyakrabban formai változással jár együtt, ami figyelmeztet arra, hogy a történeti analógiák nem vehetők feltétlenül azonosaknak. De az is bizonyos immár, hogy a közösség által akceptált és kifejezett szellemi termékek sokkal bonyolultabb összefüggésben jelentkeznek, mint száz vagy akár ötven évvel ezelőtt. Ha el akarjuk kerülni azt a hibát, hogy a régi és új időmegjelölő jelzők összekeveredjenek, ha a mai népi kultúrát nemcsak a pusztulás fokával akarjuk mérni, hanem időszéri problémáival együtt megérteni szándékozunk, akkor elkerülhetetlen, hogy megteremtjük a szorosabb együttműködést a szociológiai kutatásokkal.

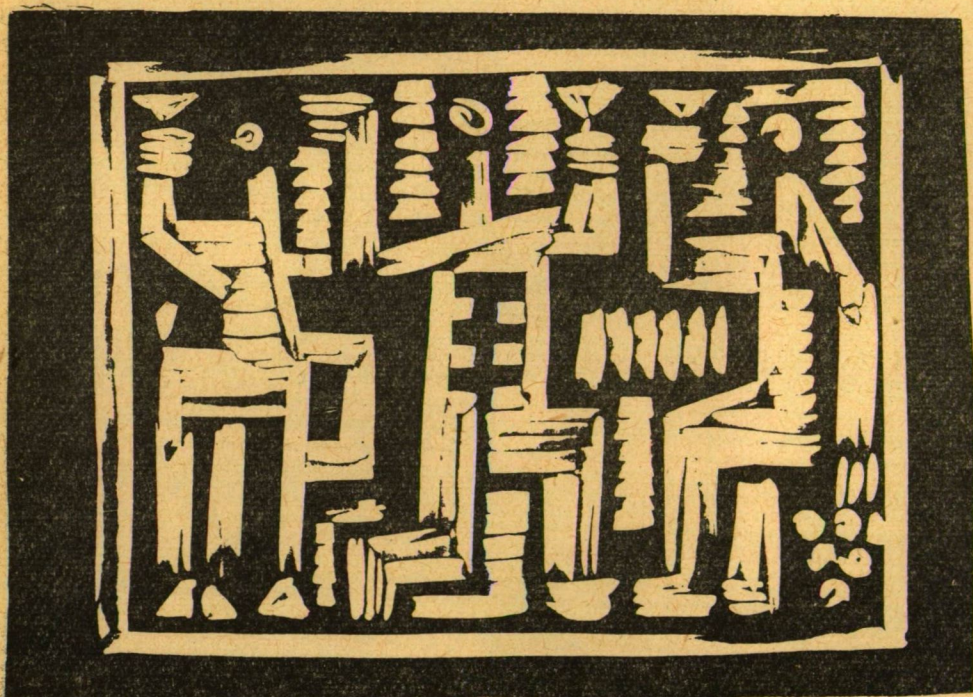
Akárhányszor éri vád a néprajzkutatókat, sokszor éppen azok részéről, akik csak a túlhaladott néprajzi módszereket ismerik, hogy nem veszik tudomásul az élet változását. Nem vitás, hogy ebben a szakma művelői is hibásak, mert egyfelől elfeledkeztek tudományfeladatunk népszerűsítéséről, másfelől sokan voltak és vannak éppen a sokszor méltán méltatlanul vádolt vidéki néprajzosok között olyanok, akik közleményeikben és véleménynyilvánításukban nem határozták meg világosan munkájuk tudományos célkitűzését, nem választották el egymástól a szakmai és népszerű feladatokat. E romantikus nemzetnevelő, hagyománymentő misszió jegyében fogant mindent-akaró törekvés ugyanakkor azt is igényelte, hogy a tudományos kutatás akceptálja és támogassa e célkitűzés felelős megoldását. Az történt, hogy a szakma nem mindenkor informálta kellően a közvéleményt a néprajz mai feladatairól, eredményeiről, ahogy azt helyesen a nyelvtudomány művelői tették. A dolog mögött sokszor az a hallgatóságos felfogás húzódott meg, hogy ti. ne hogy elriasszuk a kezdő gyűjtőket, nehogy éles válaszfal emelkedjék a szakmaiak és „kívülállók” között. Ebben a tekintetben csak az hozhat előrelépést, ha világosan kifejtjük a néprajz célját és feladatát, és informáljuk a széles közönséget. Oszlassuk szét a néprajz köre szövéddé „mitikus” eszméket, feleljünk az okkal és ok nélkül elhangzó kifogásokra. A kritika, az elvi és módszertani tisztánlátás megerősíti munkájukban mindazokat, akik a szakma sáncán „belül” vagy azon „kívül” dolgoznak a népi műveltség megismerésén, viszont gátat is vet az afféle téves megítélésnek, mely hol a néprajztudomány lekicsinylésében, hol a felületes és módszertelen gyűjtésekben, közleményekben, hol pedig a néprajzi munka romantikus értékelésében fejeződik ki.

Tudományágunk elég érett ahhoz, hogy szembenézzen ezekkel a problémákkal; a hibák ellenére eredményeinkkel európai viszonylatban sem vallunk szegényt. Úgy véljük, a megnövekedett feladatok indokoltá teszik, hogy egészében értékeljük a magyar néprajzkutatás eddigi eredményeit, ismételten tisztázzuk annak viszonyát az egyes (történettudomány, szociológia, irodalomtörténet, lélektan stb.) stúdiumokhoz, megjelöljük a néprajz speciális helyét a hazai tudományok között. Az igény időszériességét aláhúzza az a tény, hogy a néprajzkutatás sokoldalúsága nemcsak célkitűzéseiből (a kultúra jelenségeinek, formáinak múltja és jelene, táji sajátságainak feltárása, földrajzi összefüggéseinek megállapítása, belső ellentmondásai) adódik, hanem abból is, hogy a két nagy vizsgálandó terület (anyagi és szel-

lemi kultúra) számos, egymástól eltérő módszertani problémákat vet föl, s ezek tisztázatlansága eklekticizmust eredményez mind az anyaggyűjtésben, mind pedig a feldolgozás módjában. Az egységes marxista vizsgálati nézőpont nem jelenti azt, hogy egy csapásra megoldódtak a néprajzkutatás módszertanának (metodológia) problémái. Az elvi álláspontok tisztázásán túl az etnográfusnak és a folklóristának egyaránt szembe kell nézni a kultúra megvalósulásának mindenkori feltételeivel: nem engedheti meg magának, hogy csak az íróasztal mellől ítélkezzen, megalkotva a tetszetősebbnél tetszetősebb elméleteket. A néprajztudomány az empirikus ismeretek révén oldhatja meg tulajdonképpeni feladatát, s töltheti be igazi célját. Számolnunk kell azzal, hogy az élet változása új módszerek alkalmazását követeli meg, de a tudományos eredmények erős ütemű halmozódása nemkülönbön ezt igénylik.

Összefoglalásul újra hangsúlyozni kívánjuk, hogy a táj kutatás ma az egyik legfontosabb néprajzi feladat. Ez a vizsgálat akkor lesz modern, ha elvileg és módszertanilag megalapozott gyűjtéseken nyugszik, amelyek a célkitűzést érthetővé teszik. Szakítani kell azzal a hagyományos szokással, hogy ad hoc-jellegűen nyúlunk a vizsgálandó témákhoz. Ha pedig hozzákezdünk egyik vagy másik néprajzi jelenség kutatásához, akkor keressük meg azoknak a történeti és társadalmi összefüggések felé mutató kapcsolatait; ezt az egyszerű adatfelvételnél kell kezdeni. Írásunkat tekintsek kezdeményező programnak. Gondolataink nem újak, mégis szükségét érezzük annak, hogy minél szélesebb körben ismertté tegyük a néprajzkutatás elvi és módszertani tanulságait, problémáit.

Horváth Sándor: Szüret (Relief-terv)